

УДК 94 (477.63) «1932»

Д. О. Романчук

*Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького*

**МАТЕРІАЛИ ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛАСНОЇ ВЛАДИ
В 1932 р. НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ
(до 80-річчя від дня створення області)**

Розглянуто питання щодо створення тимчасових обласних органів влади та їх діяльності на початковому етапі існування Дніпропетровської області в період з 27 лютого по 4–5 серпня 1932 р.

Ключові слова: Дніпропетровська область, обласний організаційний комітет, обласне організаційне бюро КП(б)У, I обласний з'їзд Рад, сільське господарство, Д. І. Петровський, В. І. Чернявський, П. Д. Сорокін.

Рассмотрены вопросы о создании временных областных органов власти и их деятельности на начальном этапе существования Днепропетровской области в период с 27 февраля по 4–5 августа 1932 г.

Ключевые слова: Днепропетровская область, областной организационный комитет, областное организационное бюро КП(б)У, I Областной съезд Советов, сельское хозяйство, Д. И. Петровский, В. И. Чернявский, П. Д. Сорокин.

In the article considered questions of a temporary regional authorities and their activities at the initial stage of the Dnipropetrovsk region in the period February 27 - August 4-5, 1932.

Key words: Dnipropetrovs'k regions the regional steering committee, the regional organizational bureau of the Party, I regional congresses of Soviets, agriculture, D. I. Petrovsky, V. I. Chernyavsky, P. D. Sorokin.

У контексті вивчення історії адміністративно-територіальних реформ на Дніпропетровщині діяльність організаційних обласних органів влади в першій половині 1932 р. є малодослідженою темою. У сучасній історіографічній традиції існує лише декілька наукових праць, де тією чи іншою мірою згадується та підіймається ця проблематика [18, с. 27–28; 19, с. 23]. Дана стаття є спробою більш поглиблено висвітлити діяльність Дніпропетровського обласного організаційного комітету та обласного організаційного бюро КП(б)У. Джерельною базою дослідження здебільшого стали неопубліковані архівні документи (фонд Дніпропетровського обласного комітету

КП(б)У ДАДО) та матеріали місцевої преси (газета «Зоря» за лютий – серпень 1932 р.). Це дало змогу виявити найголовніші акценти в роботі організаційних органів та дійти висновків щодо причин різкого переходу на обласну систему управління на тлі політичного й соціально-економічного розвитку нашого регіону та країни.

У першому півріччі свого існування Дніпропетровська область, по суті, ще не була повноцінною адміністративно-територіальною одиницею зі стандартними, притаманними даному поняттю параметрами. Офіційно область з'явилася 27 лютого 1932 р., із затвердженням ЦВК СРСР постанови IV позачергової сесії ВУЦВК від 9 лютого 1932 р. про створення на території України 5 областей. Однак перший обласний з'їзд Рад (вищого органу місцевої влади) відбувся лише 4–5 серпня 1932 р. [40, с. 1], а до того часу загальне й оперативне керування місцевими органами влади нижчих ланок покладалося на тимчасові структури – обласний організаційний комітет та обласне організаційне бюро обкому КП(б)У.

Хоча стосовно областей конституційно ще не була прописана організація місцевої влади, однак у загальних її принципах вищим органом влади були Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і з'їзди Рад, що обирали та формували підзвітні їм виконавчі комітети [16]. Тобто станом на 27 лютого – 5 серпня 1932 р. здійснено було лише реальний територіальний вимір області (і той визначено приблизно, через покvapливість її створення). Адміністративний же вимір являв собою тимчасові структури, задекларовані спеціальними окремими державними актами з обмеженим строком дії, у першу чергу Постановою ВУЦВК «Про утворення обласних виконавчих комітетів УСРР» від 9 лютого 1932 р. та уставом про обласні організаційні комітети від 20 лютого 1932 р. Останній надавав їм досить широкі повноваження, а саме: затверджувати планові проекти розвитку господарства, складати обласний бюджет, керувати розподілом майна між установами різних рівнів влади та затверджувати їхні штати, вимагати від установ та підприємств необхідні відомості та матеріали, скликати наради у справах обсягу їх відання, навіть мали право зупиняти розпорядження народних комісаріатів (за особистою відповідальністю всього складу комітету) [38, с. 1]. Що цікаво, згідно з уставом облорганізації повинні були самі визначати період своєї діяльності, оскільки строки скликання обласних з'їздів Рад, хоч і встановлювалися президією ВУЦВК, але лише за поданням облорганізаційних комітетів. Обласні організаційні комітети підпорядковувалися РНК та президії ВУЦВК УСРР,

яка, власне, і затверджувала особистий склад облоргкомітетів постановою від 9 лютого 1932 р.

До Дніпропетровського обласного організаційного комітету увійшло 12 осіб: Д. І. Петровський, П. Д. Сорокін, В. І. Чернявський, Ф. Ф. Рогальов, І. І. Попов-Волков, А. М. Дашевський, С. Й. Сінайський, Я. М. Хазанов, Е. Кюрфюрст, Я. К. Краукліс, Сумцов та Старобін. Окремо створювалися органи управління по партійній лінії – обласне організаційне бюро КП(б)У в складі 9 осіб (А. Г. Соколов, Т. Г. Макаров, Д. І. Петровський, С. Й. Сінайський, Я. К. Краукліс, Ф. Ф. Рогальов, Я. М. Хазанов, Муськін) на чолі із секретарем В. І. Чернявським.

У першу чергу варто в загальних рисах охарактеризувати ці організаційні органи. Притаманний радянському устрою дуалізм влади у вирішенні державних питань будь-якого рівня надавав більшого пріоритету саме партійним органам, тому, по суті, постанови та рішення облоргбюро КП(б)У досить часто визначали вектор діяльності облоргкомітету. Хоча, як видно з особистого складу, вони були взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та мали колегіальний характер. Структурно облоргкомітет підрозділявся на декілька відділів, які, відповідно, очолили члени комітету. Так, Д. І. Петровський був призначений головою облоргкомітету, П. Д. Сорокін та І. І. Попов-Волков – його заступниками (останній за сумісництвом очолив обласну планову комісію), а відповідальним секретарем став А. М. Дашевський. Повноваження щодо відділів були розподілені таким чином: Сумцов – відповідальний за земельний відділ, Старобін – за відділ постачання й за сумісництвом уповноважений комітету заготівель, Е. Кюрфюрст – фінансовий відділ, Лукашенко – відділ народної освіти, Піскар'єв – відділ праці, Г. П. Олексієнко – комунального господарства, Шрайберг – облздороввідділ, П. В. Кисельов – обласна колгоспна спілка, Сабсай – споживча спілка, Ю. Триодіял – управління народногосподарського обліку, Я. М. Хазанов – оргбюро облпрофради [15, с. 4]. Я. К. Краукліс очолив обласне управління ДПУ, а Ф. Ф. Рогальов увійшов до складу комітету як військовий, із 1930 р. командир 7-го стрілецького корпусу, що дислокувався на території області [41, с. 430–436].

Такий склад організаційних органів являв собою консолідацію місцевої радянської та партійної номенклатури під керівництвом призначених ЦК Д. І. Петровського та В. І. Чернявського. Данило Іванович Петровський (1898–1938) на час призначення головою організаційного комітету обіймав високу урядову посаду – заступника

голови РНК УСРР (з 1930 р.). [3, арк. 48; 19, с. 23; 35, с. 1]. Володимир Ілліч Чернявський (1893–1937) теж був направлений на Дніпропетровщину з більш високої посади – секретаря ЦК КП(б)У [17, с. 283]. Затримались у Дніпропетровській області вони до 11 жовтня 1932 р., коли на черговому засіданні, де були присутні перший та другий секретарі ЦК КП(б)У – В. С. Косіор і В. А. Строганов, бюро обкому КП(б)У погодилося із постановою ЦК про відклик В. І. Чернявського (із переходом на роботу у Вінницьку область) та Д. І. Петровського (у розпорядження ЦК) [6, арк. 94].

Павло Дмитрович Сорокін (1896 – ?) був авторитетним радянським діячем місцевого рівня, із 5 листопада 1929 р. обіймав посаду голови окружного виконавчого комітету, а після ліквідації округів, у вересні 1930 р., очолив Дніпропетровську міськраду [18, с. 49]. Певний час він обіймав цю посаду, уже будучи членом обласного організаційного комітету, але 4 квітня 1932 р., у зв'язку з переходом на роботу заступника голови облорганізації, пленум міськради звільнив його від обов'язків голови міськради і обрав на цю посаду С. Михайлова. Про інших членів організаційних органів інформація має або уривчастий характер, або взагалі відсутня (стосовно деяких навіть не вдалося встановити ініціали).

Відносно Олександра Григоровича Соколова (1894–1937) відомо, що він був призначений від ЦК КП(б)У секретарем облорганізації, із 1930 р. працював секретарем Запорізького окружного, пізніше – міського партійних комітетів КП(б)У [14, с. 1]. Т. Г. Макаров, який у 1932 р. був обраний секретарем Дніпропетровського МПК та одним із секретарів облорганізації, на цей час обіймав посаду парторганізатора Катерининської залізниці, а до того працював в окружних та міських партійних органах м. Києва [34, с. 1]. Яків Мойсейович Хазанов (1891 – ?) на 1929 рік був членом президії Окружної Ради профспілок та кандидатом у члени окружного комітету КП(б)У [7, арк. 133 зв.]. Самуїл Йосипович Сінайський (1902 – ?) після вступу до лав партії (1926) виконував профроботу в Дніпропетровську – у Спілці деревообробників та був секретарем партійного осередку Державного лісового заводу ім. Халтуріна, пізніше – завідуючим інформсектором окружного комітету КП(б)У. У березні 1933 р., за власним проханням, Самуїл Йосипович був відкомандирований у розпорядження ЦК КП(б)У [8, арк. 181], але вже 10 жовтня 1933 р. він знову повернувся на Дніпропетровщину і 12 жовтня був призначений завідувачем інформаційного сектора організаційного відділу обкому КП(б)У [9, арк. 66–68].

Що стосується діяльності організаційних органів, то важко визначити спрямування найголовніших аспектів, адже це був період наступу соціалізму на всіх фронтах – суцільна колективізація та штурм хлібозаготівель, будівництво й реконструкція величезних промислових об'єктів, останній рік першої п'ятирічки, коли необхідно було швидко підганяти всі галузі під планову відповідність для звітування та готувати проект плану на наступну п'ятирічку. І в той же час основним завданням тимчасових органів влади було «проведення всієї організаційної роботи, що пов'язана з запровадженням обласної системи, аж доки відбудуться обласні з'їзди рад» [12, с. 42].

Із перших же днів роботи облоргокомітет та облоргобюро почали вирішувати проблему укомплектування фахівцями обласних партійних і радянських установ та організацій і їх розміщення. Основним резервом для укомплектування обласних апаратів мали стати партійні організації пролетарських центрів області. 12 лютого 1932 р. була затверджена комісія у справах розміщення обласних установ, куди ввійшли П. Д. Сорокін, М. Ф. Калінкін, А. М. Дашевський та ще ряд товаришів. Термін переселення установ установлювався в 3 дні (і ні в якому разі не більше 5), а також, із санкції обласного бюро, дозволялося розміщати організації в інших великих містах області [5, арк. 5]. 28 лютого 1932 р. облоргобюро зобов'язало І. І. Попова-Волкова та М. Ф. Калінкіна протягом наступної декади остаточно вирішити проблему розміщення всіх обласних радянських та господарських установ [5, арк. 28]. Самі організаційні органи повністю були розміщені в будинку міськради, штат міськради переселили в будинок Комунгоспу, а органи Комунгоспу, відповідно, у будинок Освіти [4, арк. 8–9]. Пізніше, у кінці липня 1932 р., постановою обкому КП(б)У були виявлені деякі порушення щодо розміщення обласних робітників, за які завідувача житловим відділом обласного комунгоспу т. Судзіловського та помічника прокурора т. Слюсарєва було виключено з партії, а їх справи передані до суду, заступнику Д. І. Петровського І. І. Попову-Волкову оголосили догану [23, с. 2].

Основним напрямом діяльності організаційних органів стало вирішення проблем сільського господарства, і не випадково. Головною причиною створення областей стала невідповідність адміністративної системи країни темпам та потребам соціально-економічного розвитку села. До систематичного невиконання районами планів хлібоздачі (хлібозаготівлі 1931 р. вперше вийшли за межі календарного року, і лише 18 березня 1932 р. ЦК КП(б)У та РНК УСРР ухвалили постанову про завершення кампанії в колгоспному

секторі незалежно від рівня виконання плану [13, с. 125]), поступово втрати контролю над районами на початку 1932 р. додався голод, що вже охопив значну кількість зернових районів.

За офіційними даними, області утворювалися для того, «щоб забезпечити успішне виконання величезних завдань 1932 року та другої п'ятирічки – завершення соціалістичної реконструкції всього народного господарства на базі найновішої техніки, посилити конкретно-оперативне керівництво всіма галузями народного господарства й культурного будівництва стосовно економічних та виробничих умов окремих районів України і зважаючи на недоцільність подальшого побільшення районів...» [12]. Однак 10 лютого 1932 р., виступаючи на об'єднаному пленумі МПК та МКК з партактивом міста Дніпропетровська, В. І. Чернявський більш конкретно визначає ці причини: «Україна мала 384 райони, й було надзвичайно важко і складно із одного Харкова керувати ними» [10, с. 1], і далі ще детальніше: «...незважаючи на те, що ЦК давав спеціальні директиви, скликав цілий ряд міжрайонних нарад, надсилав туди (маються на увазі райони. – Д. Р.) членів політбюро ЦК (ми всі їздили по районах, провадили ці наради, усі працювали коло хлібозаготівель), при всьому цьому справа, як виявилось, була тяжкою. Тим то особливо, після відвідування України тов. Молотовим, коли це питання було особливо загострене, ЦК вирішив найкатегоричніше поставити питання утворення областей і переходу на обласну систему» [29, с. 2].

Мова йде про один із перших приїздів на Україну голови РНК СРСР В. В. Молотова в кінці грудня 1931 р. Виступаючи на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, він визначив вкрай незадовільним виконання плану хлібозаготівель, що було прямою загрозою його зриву. Він також наголосив на застосуванні «особливих заходів» і підвищенні «більшовицької пильності щодо класового ворога» [37, док. № 86]. Мабуть, таким «особливим заходом» і стало створення областей та посилення їх керівництва надійними відповідальними працівниками, що, з точки зору правлячої верхівки, мало стати виходом із хлібозаготівельної та продовольчої кризи. До речі, саме постановою політбюро ЦК КП(б)У від 29 грудня 1931 р. (на доповідь В. В. Молотова), з метою посилення керівництва хлібозаготівлями, Україна була поділена на 6 груп районів: Київська, Вінницька, Одеська, Запорізька, Полтавська і Харківська [37, док. № 86]. Це можна вважати своєрідним першим кроком на шляху до створення обласної системи.

Тому цілком закономірною стала підвищена увага до проблем сільського господарства. Уже 20 лютого 1932 р. відкрилась виробнича нарада з питань підготовки до весняної сівби за участі В. І. Чернявського, Д. І. Петровського, О. Г. Соколова, Т. Г. Макарова (усього в президії 31 особа), яка тривала три дні [22]. На початку березня спеціальною постановою облоргкомітету було визнано незадовільний стан мобілізації насінневих фондів та винесено кілька суворих доган районним керівникам [31, с. 1]. Для посилення роботи навколо збирання насінневих фондів у райони неодноразово виїжджали члени організаційних органів. Так, 28 лютого 1932 р. було дано розпорядження Д. І. Петровському та В. І. Чернявському відвідати окремі, відстаючі в «мобілізації насінневих фондів» райони області, П. Д. Сорокіну – Бердянський, С. Й. Сінайському – Павлоградський, О. Г. Соколову – Запорізький тощо [4, арк. 28]. 9 березня 1932 р. знову в райони для підсилення роботи виїхали Д. І. Петровський, Левінзон, П. Д. Сорокін, П. В. Кисельов та Старобін [4, арк. 46]. На черговому засіданні облоргкомітету, 17 березня 1932 р., було запропоновано обласним та районним організаціям прискорити темпи роботи навколо збирання насінневих фондів, ремонту сільгоспремнаненту та запровадження агромінімуму (мінімум агрономічних знань, необхідних для роботи в с/г. – Д. Р.). Також комітет зобов'язав Облтрактор до 25 березня закінчити ремонт тракторів та під персональну відповідальність голів райвиконкомів «припинити побільшення колгоспів, де є такі випадки». У своєму виступі І. І. Попов-Волков звернув увагу на підготовку до сівби технічних культур, засівна площа яких у 1932 р. збільшилась удвічі – з 25 тис. га до 53 тис. га [21, с. 3].

На наступному засіданні (27 березня) під головуванням І. І. Попова-Волкова обговорили баланс будматеріалів, стан шляхобудівництва по області, план рибної ловлі та, знов-таки, форсовану підготовку до сівби [39, с. 4]. 7 квітня 1932 р. завідувач обласного земельного відділу Сумцов на засіданні облоргкомітету констатував, що на 4 квітня по області зібрано лише 79,3 % ранніх зернових культур (особливо погано йде збирання ярої пшениці – лише 46 %). У зв'язку із цим комітет запропонував під персональну відповідальність голів РВК завершити утворення насінневих фондів та фондів соцвзаємодопомоги до 10 квітня [20, с. 1]. З метою більш чіткого диференційованого керівництва районами та організаціями, систематичного вивчення й конкретного інструкування районів 25 квітня на території області було створено 5 виробничо-територіальних

секторів: промисловий (5 міст), бавовняно-зерновий (13 районів), тваринництва й технічної культури (11 районів), 1-й зерновий (12 районів) та 2-й зерновий (13 районів) [5, арк. 113–116].

Двадцять шостого червня 1932 р. о 18-й годині в Клубі залізничників (вул. Леніна) відкрилась І Дніпропетровська обласна конференція КП(б)У [24, с. 1], яка тривала 4 дні. У ході конференції були обрані керівні органи партійної організації області, у першу чергу обком КП(б)У у складі 81 члена та 30 кандидатів. В останній день конференції, 30 червня, відбувся перший пленум обкому, на якому обрали членів та кандидатів бюро. Серед них ті ж прізвища В. І. Чернявського, Д. І. Петровського, О. Г. Соколова, Т. Г. Макарова, Я. М. Хазанова, Ф. Ф. Рогальова, Я. К. Краукліса, П. Д. Сорокіна та І. І. Попова-Волкова. Секретарями бюро були затверджені В. І. Чернявський (перший секретар), О. Г. Соколов та Т. Г. Макаров, останній також був обраний делегатом на III всеукраїнську конференцію [11, с. 1]. У день відкриття конференції на ім'я Д. І. Петровського, В. І. Чернявського та Сумцова була отримана привітальна телеграма від наркома земельних справ О. Триліського з приводу закінчення сівби в області. Для преміювання кращих ударників сільського господарства області наркомзем перерахував 10 тис. крб, а керівника Дніпропетровського ОБЛЗу Сумцова нагородили відрадженням до кращих колгоспів СРСР та двомісячним утриманням. Принагідно зазначимо, що план сівби 1932 р. на 20 червня по Україні було виконано на 86,9 %, і лише Одеська та Дніпропетровська області виконали свій план на 104,4 та 101,1 % відповідно [26, с. 1].

Проведення обласних партійних конференцій передувало III Всеукраїнській конференції КП(б)У, що відкрилася 6 липня 1932 р. в Харкові. Від Дніпропетровської області до президії партконференції увійшли В. І. Чернявський, Д. І. Петровський та О. Г. Соколов [1, с. 1]. Головними питаннями на конференції стали підсумки весняної посівної кампанії, хлібозаготівельна кампанія 1932 р. та колективізація сільського господарства. Вирішальним у цьому була участь в конференції голови РНК СРСР В. М. Молотова та секретаря ЦК ВКП(б) Л. М. Кагановича. Їх приїзд був ініційований самим І. В. Сталіним, який 2 липня 1932 р. в особистому листі до них писав: «Обратите серьезнейшее внимание на Украину. Чубарь своей разложечностью и оппортунистическим нутром и Косиор своей гнилой дипломатией и преступно-легкомысленным отношением к делу – загубят вконец Украину... Если поедете на Украинскую конференцию (я на этом настаиваю), – примите там все меры к тому,

чтобы переломить настроение работников» [33, с. 210]. А дещо пізніше Сталін уже будував плани щодо кадрових перестановок у керівництві України, у першу чергу заміну С. В. Косіора та В. Я. Чубаря на Л. М. Кагановича та Г. Ф. Гринька (нарком фінансів СРСР) [33, с. 273–274]. Чи були відомі такі настрої вождя вищому керівництву України, важко сказати, але вже в ході конференції і відразу після неї простежується активізація всієї організаційної роботи, і в першу чергу в галузі сільського господарства.

Чотирнадцятого липня виходить постанова президії ВУЦВК про скликання позачергових обласних з'їздів рад, які призначалися на другу половину липня 1932 р. [30, с. 4]. При Дніпропетровському облоргкомітеті відразу ж було створено комісію для проведення підготовчої роботи до 1 обласного з'їзду Рад у складі А. М. Дашевського, Помикалова, Сумцова, П. В. Кисельова, Старобіна, Ярошевського та Куїмджі. Було ухвалено доцільним скликати на 25 або 26 липня 1932 р. пленуми міськрад та райвиконкомів, де обговорити питання про збиральну та хлібозаготівельну кампанії та про вибори до обласного з'їзду Рад [28, с. 1]. У ході Всеукраїнської конференції КП(б)У всі прорахунки в поточній роботі (у першу чергу з хлібозаготівель) закидалися в бік невчасної організації областей. Так, В. І. Чернявський у дебатах на доповідь В. В. Косіора зазначав: «Ми пізно вирішили організувати області. Парторганізація України протягом 2 місяців провела величезну гарячкову роботу. Адже витягнути райони з важкого стану, в якому вони були, ця справа дуже важка» [32, с. 1].

Дев'ятнадцятого липня 1932 р. до Дніпропетровська прибувають, відряджені ЦК, голова ВУЦВК Г. І. Петровський та секретар ЦК КП(б)У В. А. Строганов, які того ж дня беруть участь в обласній нараді щодо хлібозаготівель [36, с. 1]. І, скоріше за все, результатом цього візиту стала постанова РНК УСРР від 22 липня 1932 р., де наголошувалося на незадовільному стані збиральної кампанії, особливо в Дніпропетровській та Одеській областях, облоргкомітети яких були зобов'язані посилити керівництво кампанією та встановити щоденну звітність про її перебіг. Спеціально для контролю за збиральною кампанією в Харкові була створена п'ятірка на чолі із заступником голови РНК В. І. Порайком [27, с. 1].

Перший обласний з'їзд Рад відкрився в Дніпропетровську 4 серпня 1932 р. в клубі залізничників по вул. Леніна о 18-й годині [2, с. 1]. Наступного дня з доповіддю про збиральну і хлібозаготівельну кампанії 1932 р. виступив Д. І. Петровський, а також відбулися ви-

бори керівних органів області. До обласного виконавчого комітету ввійшло 159 осіб. Того ж дня, увечері, після закриття з'їзду, перший організаційний пленум виконавчого комітету обрав президію, а головою облвиконкому одногослосно було обрано Д. І. Петровського [40, с. 1].

Викладеним у цій статті зовсім не висчерпуються питання та проблеми створення й організації областей в Україні, і власне в нашому регіоні. Об'єктом майбутньої пошукової та дослідної роботи в цьому напрямі ще має стати територіальний вимір, початкова реалізація якого була далеко не ідеальною, на що звертав увагу В. І. Чернявський [5, арк. 157–159] і як показало подальше вдосконалення територіального поділу. Білою плямою в контексті цієї проблематики є доля, роль та вплив особистостей, особливо місцевого рівня, на вирішення проблем адміністративно-територіального та соціально-економічного характеру.

Бібліографічні посилання

1. Відкрилась III конференція КП(б)У // Зоря. – 1932. – 8 лип. (№ 154).
2. Відкриття I-го обласного з'їзду рад Дніпропетровщини // Зоря. – 1932. – 4 серп. (№ 176).
3. ДАДО. – Ф. 3, оп. 1, спр. 48.
4. ДАДО. – Ф. 19, оп. 1, спр. 15.
5. ДАДО. – Ф. 19, оп. 1, спр. 32.
6. ДАДО. – Ф. 19, оп. 1, спр. 40.
7. ДАДО. – Ф. 19, оп. 1, спр. 213.
8. ДАДО. – Ф. 19, оп. 1, спр. 519.
9. ДАДО. – Ф. 19, оп. 1, спр. 568.
10. За більшовицьке здійснення історичних та величних завдань // Зоря. – 1932. – 11 лют. (№ 34).
11. Закрилась I обласна партконференція // Зоря. – 1932. – 1 лип. (№ 148).
12. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1932. – 29 лют. (№ 5).
13. **Іваненко В. В.** Дніпропетровщина і великий перелом на селі кінця 1920 – початку 1930-х рр. / В. В. Іваненко, Н. Р. Романець. – Д., 2009.
14. Из біографії тов. Соколова А. Г. // Зоря. – 1932. – 12 лют. (№ 35).
15. Керівний склад радянських та кооперативних облорганізацій // Зоря. – 1932. – 3 берез. (№ 51).
16. Конституція УСРР в редакції 1929 р.
17. **Лозицький В. С.** Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. 1918–1991 / В. С. Лозицький. – К., 2005.
18. **Маркова Л. М.** Історія географії: адміністративно-територіальний

- устрій Дніпропетровщини на початку ХХ століття / Л. М. Маркова ; ДОУНБ. – Д., 2011.
19. **Маркова Л. М.** Історія місцевого самоврядування на Дніпропетровщині в персоналіях (1932–1941) / Л. М. Маркова // Грані. – Д., 2006. – № 2.
 20. Наука перших днів сівби // Зоря. – 1932. – 9 квіт. (№ 82).
 21. Негайно виконати директиви облорганізаційного комітету // Зоря. – 1932. – 20 берез. (№ 65).
 22. Обласна виробнича нарада з питань підготовки до весінньої сівби // Зоря. – 1932. – 21 лют. (№ 42).
 23. Постанова бюро обласному КП(б)У про порушення революційної законності // Зоря. – 1932. – 24 лип. (№ 168).
 24. Перша Дніпропетровська обласна конференція КП(б)У // Зоря. – 1932. – 26 черв. (№ 143).
 25. Перший обласний з'їзд Рад Дніпропетровщини // Зоря. – 1932. – 5 серп. (№ 177).
 26. Привітання наркомзему України // Зоря. – 1932. – 26 черв. (№ 143).
 27. Про збиральну кампанію 1932 року // Зоря. – 1932. – 23 лип. (№ 167).
 28. Про підготовку до 1 обласного з'їзду рад // Зоря. – 1932. – 18 лип. (№ 163).
 29. Про підсумки XVII всесоюзної партійної конференції // Зоря. – 1932. – 15 лют. (№ 37).
 30. Про скликання позачергових обласних з'їздів рад // Зоря. – 1932. – 15 лип. (№ 160).
 31. Про стан мобілізації насінневих фондів // Зоря. – 1932. – 11 берез. (№ 58).
 32. Промова тов. Чернявського // Зоря. – 1932. – 11 лип. (№ 157).
 33. Сталин и Каганович. Переписка 1931–1936 гг. – М., 2001.
 34. Стисла біографія секретаря МПК та обласного партійного бюро Макарова Т. Г. // Зоря. – 1932. – 12 лют. (№ 35).
 35. Стисла біографія голови обласного організаційного комітету тов. Петровського Д. І. // Зоря. – 1932. – 12 лют. (№ 35).
 36. Т.т. Петровський Г. І. та Строганов В. А. у Дніпропетровському // Зоря. – 1932. – 20 лип. (№ 164).
 37. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание : док. и материалы. 1930–1933. – Т. 3. – М., 2001.
 38. Устав про обласні організаційні комітети // Зоря. – 1932. – 22 лют. (№ 43).
 39. У облорганізаційному комітеті // Зоря. – 1932. – 29 берез. (№ 73).
 40. Учора закrywся обласний з'їзд Рад Дніпропетровщини // Зоря. – 1932. – 6 серп. (№ 178).
 41. **Ченцов В. В.** Комкор // Відроджена пам'ять. Книга нарисів / В. В. Ченцов, В. В. Іваненко. – Д., 1999.

Надійшла до редколегії 21.11.2012 р.